

This project is funded by
the European Union

arise Action for Reducing
Inequalities in Education

ARISE

Inicijativa za
smanjivanje
nejednakosti
u obrazovanju

Nacionalni izveštaj za Srbiju

ARISE

Inicijativa za smanjivanje nejednakosti u obrazovanju
Nacionalni izveštaj za Srbiju

Izdavač

Centar za obrazovne politike
Carigradska 21/20
cep@cep.edu.rs
www.cep.edu.rs

Za izdavača

Jasminka Čekić Marković

Autori

Jasminka Čekić Marković
Milica Todorović
Ivana Cenerić

Prevod

Marija Mitrović

Dizajn

Ivana Zoranović
Zoran Grac

*Ova publikacija nastala je uz finansijsku podršku Evropske unije.
Sadržaj publikacije predstavlja odgovornost autora i
ne odražava nužno stavove Evropske unije.*

Centar za obrazovne politike

ARISE

**Inicijativa za smanjivanje
nejednakosti
u obrazovanju**

Nacionalni izveštaj za Srbiju

Beograd, 2021. godine

ARISE konzorcijum

Centar za obrazovne politike
Centre for Education Policy

STEP BY STEP

Sadržaj

Lista skraćenica	5
Uvod	7
1. Opšti kontekst politika koje doprinose pravednosti	8
Pravednost u nacionalnom zakonodavstvu i strateškim dokumentima	8
Siromaštvo kao izvor nejednakosti	11
Siromaštvo u Srbiji – statistički podaci	14
2. Pravednost u obrazovanju	17
Uticaj socio-ekonomskog statusa na postignuće učenika – istraživački podaci	17
Glavne prepreke za učenike niskog socio-ekonomskog statusa	21
3. Opis postojećih mera politike usmerenih na smanjenje nejednakosti	25
Obrazovni sistem	25
Zdravstveni sistem	29
Sistem socijalne zaštite	31
4. Promene koje su uticale na pravednost u obrazovanju poslednjih godina	33
Pregled glavnih reformskih inicijativa kojima se unapređuje pravednost	33
5. Glavni zaključci i preporuke	37

Lista skraćenica

CSR	Centar za socijalni rad
ERP	Program ekonomskih reformi (<i>Economic Reform Programme</i>)
ESPB	Evropski sistem prenosa bodova
ESRP	Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike (<i>Employment and Social Reform Programme</i>)
EU	Evropska unija
EWIS	Sistem za ranu identifikaciju i reagovanje (<i>Early Warning and Intervention System</i>)
IKT	Informaciono-komunikacione tehnologije
IOP	Individualni obrazovni plan
IPA	Instrument za prepristupnu pomoć (<i>Instrument for Pre-Accession Assistance</i>)
JISP	Jedinstveni informacioni sistem prosvete
JLS	Jedinica lokalne samouprave
MICS	Istraživanje višestrukih pokazatelja (<i>Multiple Indicator Cluster Survey</i>)
MPNTR	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (<i>Organisation for Economic Cooperation and Development</i>)
PISA	Međunarodni program procene učeničkih postignuća (<i>Programme for International Student Assessment</i>)
PVO	Predškolsko vaspitanje i obrazovanje
RSD	Srpski dinar
RZS	Republički zavod za statistiku
SDG	Ciljevi održivog razvoja (<i>Sustainable Development Goals</i>)
SES	Socio-ekonomski status
SILC	Anketa o prihodima i uslovima života (<i>Survey on income and living conditions</i>)

SIPRU	Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (<i>Social Inclusion and Poverty Reduction Unit</i>)
SROS	Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji
SSO	Srednje stručno obrazovanje
TIMSS	Međunarodno ispitivanje postignuća učenika i poučavanja u matematici i prirodnim naukama (<i>Trends in International Mathematics and Science Study</i>)
VO	Visoko obrazovanje
ZOSOV	Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

Uvod

Nacionalni izveštaj je pripremljen u okviru projekta Inicijativa za smanjivanje nejednakosti u obrazovanju (ARISE¹), regionalnog projekta koji se sprovodi u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu*, Severnoj Makedoniji, Srbiji i Turskoj, a koji finansira Evropska komisija. Cilj projekta je pružanje podrške uključivanju učenika niskog socio-ekonomskog statusa (SES) kroz izgradnju nacionalnih i regionalnih partnerstava među organizacijama civilnog društva iz šest pomenutih zemalja korisnica projekta, koja su usmerena ka zagovaranju i konstruktivnom dijalogu o politikama sa nacionalnim vladama, ka podizanju svesti među ključnim akterima u obrazovanju i ka pilotiranju intervencija na nivou škole koje su usmerene na podršku učenicima sa niskim SES-om.

Podaci i informacije predstavljeni u nacionalnom izveštaju prikupljeni su putem upitnika popunjenog nakon analize dokumenata o politikama vezanim za pravednost, konsultacija sa relevantnim institucijama i stručnjacima, kao i nakon sprovedene fokus grupe i intervjua sa kreatorima politika, direktorima škola, nastavnicima, stručnim saradnicima u školama, učenicima, roditeljima, organizacijama civilnog društva i stručnjacima iz oblasti obrazovanja. Fokus grupa i intervjui su sprovedeni kako bi se predstavila perspektiva ključnih aktera o pitanjima vezanim za pravednost uopšteno i pravednost obrazovnog sistema u zemlji.

1 Više informacija o projektu: <https://www.arisenetwork.eu/en/>

* Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

1. Opšti kontekst politika koje doprinose pravednosti

Pravednost u nacionalnom zakonodavstvu i strateškim dokumentima

Prema **Ustavu Republike Srbije** (Ustav)² jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvorenom i demokratskom društvu, zasnovanom na načelu vladavine prava. Pravo na obrazovanje je jedno od gore navedenih prava zagarantovanih Ustavom. Naime, prema članu 71 Ustava, svako ima pravo na osnovno obrazovanje koje je besplatno i obavezno, dok je srednje obrazovanje besplatno, ali nije obavezno. Pristup visokom obrazovanju pod jednakim uslovima garantovan je svim građanima, a država omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje.

Pravednost je takođe neizostavan deo zakonodavstva u obrazovnom sektoru i definiše se kao jednak pristup svim nivoima obrazovanja svim učenicima i jednaka šansa za uspešan završetak školovanja za sve, od predškolskog vaspitanja i obrazovanja (PVO) do visokog obrazovanja (VO) (više informacija je navedeno u Poglavlju 3). Pored toga, propisi definišu osetljive grupe učenika kao grupe koje su u neravnopravnom položaju u poređenju sa opštom populacijom (npr. učenici iz porodica nižeg SES-a, učenici iz manjinskih grupa, romski učenici, učenici sa poteškoćama u učenju/razvoju ili sa invaliditetom, učenici sa samohranim roditeljima, učenici bez roditeljskog staranja, povratnici u readmisiji, itd.) i predviđaju set mera i aktivnosti koje mogu da ublaže negativne efekte nepovoljnih životnih okolnosti u kojima se na-

2 Ustav Republike Srbije: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

laze učenici iz osetljivih grupa. Pravednost je i važna tema, još uvek važeće, **Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji (SROS)**³.

U kontekstu socijalne zaštite i dobrobiti građana Srbije, Ustavom je propisano da pravo na socijalnu zaštitu imaju pojedinci kojima je socijalna pomoć neophodna za prevazilaženje socijalnih i životnih poteškoća i stvaranje uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba⁴. Trenutno postoji nacrt Strategije socijalne zaštite do 2025. godine⁵ i njeno se usvajanje očekuje u narednom periodu. Postojeći pravni okvir uključuje Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom i Zakon o Crvenom krstu Srbije (detaljno opisano u Poglavlju 3), dok je zabrana diskriminacije regulisana Zakonom o zabrani diskriminacije⁶.

Srbija je usvojila i **Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine**⁷ sa ciljem smanjenja siromaštva među Romima koji su jedna od najosetljivijih društvenih grupa, njihovog povećanog učešća u svim aspektima društva i borbe protiv diskriminacije.

Državne **institucije** zadužene za obezbeđivanje pravednosti su **Zaštitnik građana (Ombudsman Srbije)**⁸, **Poverenik za zaštitu ravnopravnosti**⁹, **Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog**¹⁰ i **Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (SIPRU)**¹¹ koji deluje u okviru Kabineta predsednika Vlade.

Sveukupno se može zaključiti da je pravni i strateški okvir koji se odnosi na pravednost u Srbiji dobro razvijen, što potvrđuju mišljenja

-
- 3 Nova strategija je u postupku pripreme.
 - 4 Član 69 Ustava Republike Srbije: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html
 - 5 Nacrt Strategije socijalne zaštite do 2025. godine: <http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/nacrt-strategije-socijalne-zastite-2019-2025-27032019.pdf>
 - 6 Zakon o zabrani diskriminacije: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html
 - 7 Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine: https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_za_socijalno_ukljucivanje_roma_i_romkinja_2016_2025_0.pdf
 - 8 Zaštitnik građana, Ombudsman Srbije: <https://ombudsman.rs/>
 - 9 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/>
 - 10 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html
 - 11 Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/>

učesnika fokus grupe i intervjua. Međutim, učesnici su bili prilično skeptični prema zaštiti ljudskih i manjinskih prava u praksi odnosno praktičnoj primeni zakonskih odredbi, kao i prema istinskoj posvećenosti države pitanjima pravednosti. Izjave koje najbolje opisuju takvo mišljenje su „*pravednost je samo fraza u diskursu o politikama, bez stvarne primene u praksi.*“ i „*nacionalno zakonodavstvo i strateški dokumenti prepoznaju pravednost i jasno je definišu, međutim, postoji problem u primeni zakona i činjenici da se mere u stvarnosti ne primenjuju*“.

Ukratko, sistem postoji, ali ne funkcioniše dovoljno dobro, jer još uvek postoje primeri narušavanja pravednosti (obično zasnovani na duboko ukorenjenim opštim mišljenjima i odsustvu mehanizama kojima bi se obezbedilo sprovođenje zakona– npr. devojčice ne moraju da idu u školu, tako da ne treba ni da se upisuju u školu; Romi ne žele da rade pa poslodavci izbegavaju da ih zaposle itd.).

Međunarodni strateški dokumenti relevantni za pravednost u obrazovanju u Srbiji

Ciljevi održivog razvoja (SDG) predstavljaju univerzalni poziv na delovanje radi iskorenjivanja siromaštva, zaštite životne sredine i obezbeđivanja mira i prosperiteta za sve. Srbija je u potpunosti posvećena primeni Agende za održiv razvoj do 2030. godine, a u toku je određivanje prioriteta za 17 ciljeva i 169 potciljeva i njihovo prilagođavanje situaciji u zemlji.

Program ekonomskih reformi (ERP) i Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike (ESRP) su posebno važni instrumenti u kontekstu pristupanja Srbije Evropskoj uniji (EU), s obzirom na to da su reforma obrazovanja orijentisana na tržište rada i digitalizacija u obrazovanju navedeni kao prioriteti, naročito u okviru ERP-a, dok ESRP takođe prepoznaje socijalnu dimenziju reformi i mera za uspostavljanje sistema osiguranja kvaliteta na svim nivoima obrazovanja i obuke sa ciljem poboljšanja kvaliteta i pravednosti u obrazovanju. Takođe treba napomenuti da je Srbija otvorila i zatvorila Pregovaračko poglavlje 26 EU (Obrazovanje i kultura).

Srbija je ratifikovala Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta i Konvenciju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, a takođe je i potpisnica Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Povelje Ujedinjenih nacija.

Siromaštvo kao izvor nejednakosti

Siromaštvo se u Srbiji definiše kao apsolutno i relativno siromaštvo. Apsolutno siromaštvo je definisano zvaničnim kriterijumima u pogledu prihoda i odnosi se na osobe koje ni u kom slučaju ne mogu da zadovolje osnovne životne potrebe (nedostatak hrane, stambenog prostora itd.). Stoga se smatra da se takva osoba nalazi ispod apsolutne granice siromaštva. Na primer, apsolutna granica siromaštva definisana je na osnovu troškova za hranu i zbira ostalih troškova (odeća, obuća, stanovanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje, prevoz, rekreacija, kultura, druga dobra i usluge). Relativno siromaštvo, poznato i kao prag rizika od siromaštva je situacija u kojoj pojedinac ne može da ostvari životni standard koji je odgovarajući u odnosu na društvo u kome pojedinac živi. Republički zavod za statistiku je do 2010. godine pratio siromaštvo samo u okviru koncepta apsolutnog siromaštva, dok su koncept relativnog siromaštva i merenje zasnovano na pokazateljima EU prvi put primenjeni u Prvom nacionalnom izveštaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva¹².

Granica siromaštva se od 2006. godine izračunava na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava, koristeći nutritivne standarde i odgovarajući udeo neprehrambenih proizvoda. Izračunavanje granice siromaštva u 2011. i 2012. godini nadograđeno je dodavanjem indeksa maloprodajnih cena, tj. indeksa potrošačkih cena u kalkulacije korišćene za granicu siromaštva u 2006. godini¹³. Danas različite institucije iznose podatke o siromaštvu u zemlji koristeći koncept apsolutnog ili relativnog siromaštva, pa je važno proveriti koji se od dva koncepta koristi pre analize podataka i donošenja zaključaka.

Drugim rečima, siromaštvo u Srbiji se posmatra kao nemogućnost pojedinca da zadovolji osnovne životne potrebe. Grupe koje su povezane sa siromaštvom u Srbiji su obično one koje žive u lošim uslovima sa minimalnim prihodima, nezaposleni ili neformalno zaposleni i Romi, a više detalja je navedeno u nastavku.

12 Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/06/Prvi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva1.pdf>

13 Mijatović, B. (2014). Siromaštvo u Srbiji 2011, 2012. i 2013. godine, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlade Republike Srbije

Najosetljivija populacija uključuje:

- ▶ Decu uzrasta do 14 godina,
- ▶ Mlade (15–24),
- ▶ Višečlana domaćinstva,
- ▶ Stanovnike vangradskih sredina,
- ▶ Lica koja žive u domaćinstvima u kojima nosilac domaćinstva ima nizak nivo obrazovanja,
- ▶ Lica koja žive u domaćinstvima u kojima je nosilac domaćinstva nezaposlen ili se nalazi van tržišta rada.

Ključni faktori rizika od siromaštva su:

- ▶ Obrazovanje (završena ili nezavršena osnovna škola),
- ▶ Status na tržištu rada (nezaposlen/neaktivan),
- ▶ Veličina domaćinstva (petočlana i veća domaćinstva),
- ▶ Mesto prebivališta (vangradsko područje, region istočne/jugoistočne Srbije), i
- ▶ Starost (deca i mladi).

Izvor: SIPRU – Ko su siromašni u Srbiji?¹⁴

Kada je u pitanju obrazovanje, učenici iz porodica sa niskim SES-om¹⁵ prepoznati su u različitim nacionalnim strategijama i pratećim strateškim merama kao učenici kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška. Paralelno sa tim, obrazovanje se smatra izuzetno važnim za izlazak iz kruga siromaštva i unapređivanje opšteg blagostanja učenika, jer su obrazovanje i položaj na tržištu rada najvažniji faktori koji uzrokuju siromaštvo – siromaštvo je 4,5 puta manje zastupljeno u domaćinstvima gde 'glava porodice' ima završenu najmanje srednju školu nego u domaćinstvu gde nema završenu osnovnu školu (videti više detalja u Tabeli 1)¹⁶.

Svi učesnici u fokus grupi i intervjuima su svesni da siromaštvo negativno utiče na učenike i podvlače da je uticaj siromaštva postao

14 SIPRU (2018). Ko su siromašni u Srbiji? <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/socijalno-ukljucivanje-u-rs/statistika-siromastva/ko-su-siromasni-u-srbiji/>

15 Porodicama sa niskim SES-om smatraju se porodice sa prihodima ispod proseka, tj. one u kojima pojedinac troši manje od 12.495 RSD (106 EUR) na osnovne životne potrebe. Izvor: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/ocena-kretanja-siromastva-zivotnog-standarda-i-odgovor-na-posledice-covid-19-pandemije/>

16 Ibid.

još očigledniji tokom pandemije izazvane virusom COVID – 19, a zajedničko mišljenje sadržano je u stavu da nam je „*pandemija COVID-19 pokazala koliko snažno siromaštvo utiče na pravednost. Koliko učenika nema struju, internet i digitalne alate, digitalne kompetencije, itd. kako bi mogli aktivno da učestvuju u učenju na daljinu*“. U nastavku je diskutovano o ovoj i sličnim izjavama, a opšti zaključak učesnika u fokus grupi i intervjuima je da, uprkos prepoznavanju siromaštva kao izvora nejednakosti u Srbiji, uloge i odgovornosti različitih sektora i aktera u smanjenju uticaja siromaštva još uvek nisu jasno definisane. Konkretno, bavljenje smanjivanjem uticaja siromaštva je međusektorska tema, ali mere podrške nisu dobro koordinirane niti sinhronizovane, što dovodi do „*dupliranja napora bez postizanja sinergije*“ kako je izjavio jedan od predstavnika škole koji je učestvovao u intervjuu. Takođe, mere podrške posvećene učenicima i porodicama sa niskim SES-om, kao npr. pružanje materijalne i finansijske podrške, nabavka udžbenika, itd. često sprovode škole, lokalne organizacije civilnog društva ili međunarodne organizacije u situaciji kada državne institucije ne sprovode takve mere. Još jedan pomenuti izazov se odnosio na adekvatnost ili zastupljenost nekih mera pa je konstatovano da je „*uvođenje afirmativnih mera u toku, ali se, nažalost, siromaštvo u društvu povećalo i te afirmativne mere nisu dovoljne*.“

Učesnici fokus grupe i intervjuja takođe su primetili da čak i besplatni pripremni predškolski program, osnovno i srednje obrazovanje u praksi imaju „skrivena“ troškove sa kojima porodice sa niskim SES-om ne mogu da se nose – npr. porodice moraju da obezbede odeću, hranu i materijale za učenje za svoju decu, itd. Na nivou srednjeg obrazovanja troškove prevoza mogu da pokrivaju jedinice lokalne samouprave (JLS), ali to nije obavezno i obično zavisi od spremnosti/kapaciteta JLS da obezbedi takve troškove. Drugi troškovi koji finansijski opterećuju porodice su udžbenici, materijali za učenje, uniforme ili zdravstveni sistematski pregledi (za učenike srednjeg stručnog obrazovanja).

Siromaštvo je na makro nivou posebno vidljivo u nekim regionima, dok je na mezo nivou vidljivo kroz zastupljenost učenika niskog SES-a na nivou srednjeg obrazovanja (tj. učenici niskog SES-a češće se upisuju u srednje stručne škole), a postoje i slučajevi segregisanih škola (tj. škole sa izuzetno visokim procentom romskih učenika). Na

mikro nivou, siromaštvo, takođe, utiče na segregaciju učenika, što negativno utiče na njihov osećaj pripadnosti školi i vršnjačkoj grupi, dok generacijsko siromaštvo porodice negativno utiče na percepciju vrednosti obrazovanja, porodičnog kulturnog kapitala i sposobnosti da podrže učenika tokom procesa obrazovanja.

Jedno od pitanja koje su učesnici u fokus grupi i intervjuima često pominjali je sveobuhvatnost postojećih mera. Preciznije, istaknuto je da nedostaju sistemske mere i aktivnosti koje podržavaju porodice sa niskim SES-om u obezbeđivanju osnovnih potreba poput hrane i odeće, jer postoji opšti stav da porodica treba da brine o tim potrebama. Ipak, u stvarnosti odsustvo osnovnih potrepština predstavlja ogromnu prepreku za učešće siromašnih učenika u obrazovanju, što se ogleda u sledećoj izjavi: „...učenici sa niskim SES-om i njihove porodice ne osećaju se prijatno da idu u školu ako deca nemaju čistu odeću, užinu, školski pribor ili nemaju novca za kartu za prevoz (ukoliko pohađaju srednju školu).“

Pored toga, zaposleni u školama još uvek ne prepoznaju u dovoljnoj meri uticaj SES-a na učenike i njihove porodice. Prema istraživačkom iskustvu stručnjaka za obrazovanje „...ponekad nastavnici u osnovnim školama ne doživljavaju učenike sa niskim SES-om kao osetljivu grupu.“

Treba napomenuti da se svi učesnici fokus grupe i intervjua slažu sa izjavom jednog učesnika koji smatra da „smanjenje siromaštva treba da bude prioritet, jer ne možemo govoriti o pravednosti u obrazovanju ako deca nemaju šta da jedu, nemaju struju i vodu, ili ako žive u nehi-gijenskim naseljima.“

Siromaštvo u Srbiji – statistički podaci

Prema zvaničnim podacima Vlade Srbije (Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva)¹⁷, procenat onih koji su ispod apsolutne granice siromaštva u 2019. godini iznosio je 7%. Podaci koji se odnose na apsolutno siromaštvo u Srbiji u 2019. godini na osnovu ključnih pokazatelja predstavljeni su u sledećoj tabeli (Tabela 1).

.....

17 SIPRU (2020). Ocena kretanja siromaštva, životnog standarda i odgovor na posledice Covid-19 pandemije: <http://socijalnouklucivanje.gov.rs/rs/ocena-kretanja-siromastva-zivotnog-standarda-i-odgovor-na-posledice-covid-19-pandemije/>

Tabela 1. Apsolutno siromaštvo u Srbiji u 2019. godini na osnovu ključnih pokazatelja

Apsolutna linija siromaštva, RSD mesečno po potrošačkoj jedinici	12.495 (106 EUR)
Procenat siromašnih u Republici Srbiji	7
Procenat siromašnih prema vrsti naselja	
Gradsko područje	4,8
Ostala područja	10,3
Procenat siromašnih prema polu	
Muškarci	6,9
Žene	7,2
Procenat siromašnih prema godinama starosti	
Deca do 13 godina	8,2
Deca uzrasta od 14–18 godina	8,5
Odrasli 19–24	8,2
Odrasli 25–45	5,7
Odrasli 46–64	6,2
Stariji od 65 godina	8,0
Procenat siromašnih prema obrazovanju nosioca domaćinstva	
Nezavršena osnovna škola	20,8
Osnovna škola	14,1
Srednja škola	4,6
Neuniverzitetsko više obrazovanje	1,2
Univerzitetsko obrazovanje	0,9
Procenat siromašnih prema socio-ekonomskom statusu nosioca domaćinstva	
Samozaposleni	5,8
Zaposleni	2,7
Nezaposleni (18+)	19,2
Penzioneri	8,1
Ostali neaktivni	32,7

Izvor: Prvi podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije u okviru Procene kretanja siromaštva, životnog standarda i odgovor na posledice Covid-19 pandemije

Prema podacima Ankete o prihodima i uslovima života (SILC) iz 2019. godine prag rizika od siromaštva dostigao je prosek od 19.381 RSD (165 EUR) mesečno za jednočlano domaćinstvo. Za domaćinstvo sa dve odrasle osobe i jedno dete mlađe od 14 godina, prag je iznosio 34.886 RSD (297 EUR) mesečno, dok je za četvoročlano domaćinstvo sa dve odrasle osobe i dva deteta mlađa od 14 godina taj iznos bio 40.700 RSD (346 EUR). Imajući u vidu ove podatke, **stopa rizika od siromaštva** u Srbiji u 2019. godini iznosila je 23.2% (ova lica nisu nužno siromašna, ali su u većem riziku od siromaštva od ostalih)¹⁸.

18 RZS (2020). Saopštenje br. 283 - Godina LXX, 15/10/2020. Anketa o prihodima i uslovima života: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201283.pdf>

Pored toga, tokom iste godine, stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti iznosila je 31,7% (ova lica su u riziku od siromaštva ili su materijalno veoma ugrožena ili žive u domaćinstvu sa niskim intenzitetom rada).

Srbija beleži jednu od najvećih stopa nejednakosti u prihodima u Evropi. Podaci iz Ankete o prihodima i uslovima života prikazuju da je najviši kvintil stanovništva imao prihode koji su bili 6,46% veći nego u najnižem kvintilu (2019.)¹⁹. Medijalna neto zarada u septembru 2020. godine iznosila je 45.817 RSD (390 EUR)²⁰. Džini koeficijent je takođe među najvišim u Evropi, 33,3²¹.

Više detalja o stopama rizika od siromaštva u 2019. godini predstavljeno je u Tabeli 2.

Tabela 2. Stopa **rizika od siromaštva** u 2019. godini

Stopa rizika od siromaštva u Srbiji	23,2
Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u Srbiji	31,7
Prag rizika od siromaštva (mesečni prosek) u RSD	19.381 (165 EUR)
Stopa rizika od siromaštva prema polu	
Muškarci	22,7
Žene	23,6
Stopa rizika od siromaštva prema godinama starosti	
Mlađi od 18	28,9
Odrasli 18–24	25,6
Odrasli 25–54	21,9
Odrasli 55–64	21,7
Stariji od 65 godina	21,1
Stopa rizika od siromaštva prema radnom statusu	
Samozaposleni	25,9
Zaposleni	6,5
Nezaposleni (18+)	47,5
Penzioneri	17,2
Ostali neaktivni	33,5

Izvor: Pregled podataka prema Anketi o prihodima i uslovima života – SILC (RZS, 2020)²²

19 Eurostat: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en

20 RZS (2020). Prosečne plate i zarade zaposlenom, septembar 2020. godine: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/vesti/statisticalrelease/?p=6095&a=24&s=2403?s=2403>

21 Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_di12

22 RZS (2020). Anкета o prihodima i uslovima života – SILC. Siromaštvo i socijalna nejednakost, 2019: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201283.pdf>

2. Pravednost u obrazovanju

Uticaj socio-ekonomskog statusa na postignuće učenika – istraživački podaci

Srbija učestvuje u istraživanjima TIMSS (Međunarodno ispitivanje postignuća učenika i poučavanja u matematici i prirodnim naukama) i PISA (Program za međunarodnu procenu znanja i veština učenika), koja pružaju dodatne podatke o pravednosti i kvalitetu obrazovnog sistema u Srbiji i omogućavaju poređenje sa ostalim zemljama učesnicama.

Srbija je učestvovala u **TIMSS** istraživanju 2003, 2007, 2011, 2015. i 2019. godine, a učenici u Srbiji su postigli rezultate iznad TIMSS proseka i u matematici i u prirodnim naukama (Tabela 3).

Tabela 3. TIMSS rezultati iz 2011, 2015. i 2019. godine

Učenici 4. razreda	Rezultati iz matematike	Rezultati iz prirodnih nauka
TIMSS 2011 – Srbija	516	516
TIMSS 2011– TIMSS prosek	500	500
TIMSS 2015 – Srbija	518	525
TIMSS 2015 – TIMSS prosek	500	500
TIMSS 2019 – Srbija	508	517
TIMSS 2019 – TIMSS prosek	500	500

Izvor: Istraživanje obrazovanja, unapređenje učenja (Međunarodno udruženje za evaluaciju obrazovnih postignuća – IEA), Međunarodni istraživački centar za TIMSS i PIRLS

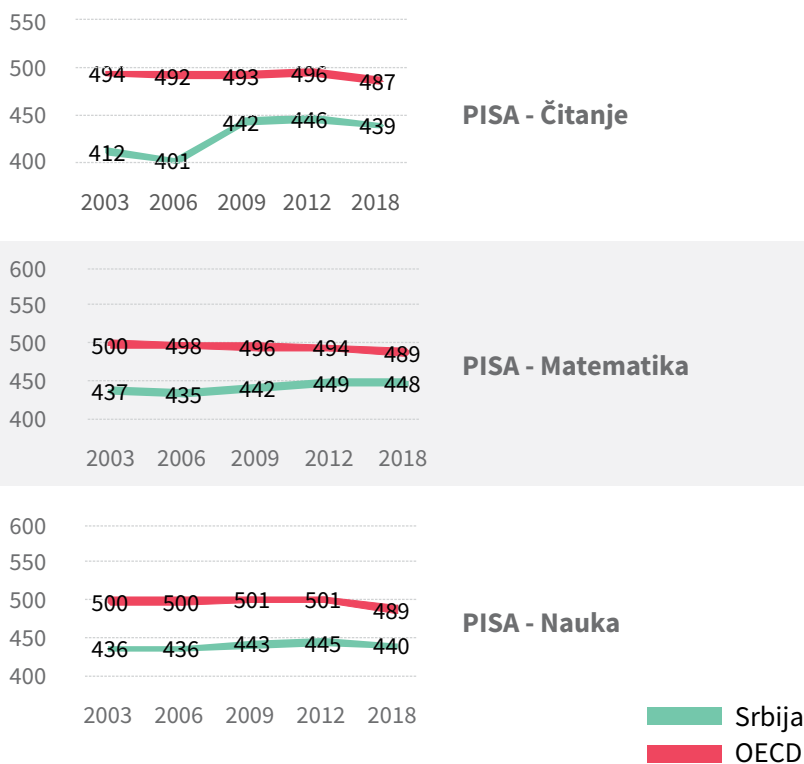
Rezultati sekundarnih analiza TIMSS 2015 pokazali su da na postignuća učenika veoma snažne efekte imaju socio-ekonomski status (17,40%), uverenja o matematici (pozitivan stav prema matematici i matematički self-koncept, 13%) i rano učenje (dužina pohađanja predškolskog obrazovanja i jezičke i numeričke veštine stečene pre upisa u osnovnu školu, 12,50%). Efekti školskih i nastavnih faktora su veoma slabi.²³

23 Jakšić, I. (2015). Faktori postignuća učenika iz Srbije u oblastima matematike u istraživanju TIMSS 2015. U TIMSS 2015: rezultati i implikacije, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/02/TIMSS-2015-knjiga-rezimea-sa-Konferencije.pdf>

Srbija učestvuje u **PISA** istraživanju od 2003. godine, a nastavila je da učestvuje 2006, 2009, 2012. i 2018. godine. Prema poslednjim rezultatima, prosečno postignuće učenika na skali matematičke pismenosti je 448 poena, na skali čitalačke pismenosti 439, a na skali naučne pismenosti 440 poena. Prosečno postignuće zemalja OECD-a koje učestvuju je oko 500 poena. Trendovi postignuća u čitanju, matematici i nauci predstavljeni su na Grafikonu 1.

Grafikon 1. Trendovi postignuća u čitalačkoj, matematičkoj i naučnoj pismenosti, PISA istraživanje

Izvor: OECD

Na osnovu rezultata može se zaključiti da svaki treći učenik u Srbiji ne dostiže osnovni nivo pismenosti (38% na skali čitalačke pismenosti, 40% matematičke i 38% iz naučne pismenosti).

Kada su u pitanju ishodi učenja, učenici iz siromašnijih sredina u Srbiji beleže rezultate koji pokazuju da su oni oko dve godine iza svojih vršnjaka iz bogatijih porodica (razlika od 73 poena) u domenu čitalačke pismenosti u okviru PISA 2018. Međutim, 13,2% učenika u

Srbiji iz siromašnijih sredina se smatra „rezilijentnim“ (prevazilaze ovaj izazov i postižu nivo visokog učinka u PISA istraživanju) u poređenju sa prosekom OECD zemalja (11,3%)²⁴.

U Srbiji, SES objašnjava 8% varijanse postignuća na skali čitalačke pismenosti, i 9% varijanse na skalama matematičke i naučne pismenosti. To znači da obrazovni sistem u Srbiji beleži veću pravednost od proseka OECD zemalja u kojima SES objašnjava 12% varijanse postignuća na skali čitalačke pismenosti, 14% na skali matematičke pismenosti i 13% na skali naučne pismenosti.

Srbija beleži veće varijanse u postignućima učenika između škola (40%)²⁵ u poređenju sa prosekom OECD-a (29%). Jedan deo te varijanse se može objasniti uticajem SES-a na odabir škola – učenici niskog SES-a češće pohađaju srednje stručne škole nego gimnazije²⁶ što je povezano sa činjenicom da srednje stručno obrazovanje priprema učenike za sticanje stručne kvalifikacije i brži ulazak na tržište rada umesto nastavka obrazovanja²⁷.

Takođe, varijansa između škola koja je objašnjena SES-om učenika je porasla u odnosu na PISA 2003 i postoji neka vrsta blage segregacije škola koje odražavaju nejednakost u obrazovanju izazvanu SES-om²⁸, a postoji i očekivanje da jedan od osam učenika sa visokim postignućima, ali niskim SES-om, neće završiti tercijarno obrazovanje (u poređenju sa jednim od 50 učenika sa visokim postignućem i visokim SES-om).

Više od 80% učenika iz 3-godišnjih profila srednjeg stručnog obrazovanja (SSO) ne dostiže osnovni nivo pismenosti. Njihova postignuća na PISA 2018 istraživanju niža su za 140 poena u poređenju sa učenicima gimnazija (opšte srednje obrazovanje).

Srbija učestvuje u **Istraživanju višestrukih pokazatelja (MICS) 2019 i Srbija – romska naselja Istraživanje višestrukih pokazatelja 2019**

24 OECD (2019). PISA 2018 Rezultati (Tom II): Gde svi učenici mogu da uspeju, OECD Publishing, Pariz: <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>

25 Videnović, M. Čaprić, G. (2020). PISA 2018, Izveštaj za Republiku Srbiju: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/02/PISA-2018-IZVE%C5%A0TAJ.pdf>

26 Imajući u vidu strukturu srpskog obrazovnog sistema, većina petnaestogodišnjaka je već upisana u srednje škole što omogućava ovu analizu.

27 U obrazovnom sistemu Srbije, većina učenika starosti 15 godina upisana je u srednje škole.

28 Radišić, J. Baucal, A. & Jovanović, V. Doprinos SES postignućima učenika u PISA: 2003-2012, ECER 2015, Budimpešta, Mađarska, 7-11.9.2015; Lazarević, Lj, Orlić, A. (2018). PISA 2012 matematička pismenost u Srbiji: Analiza učenika i škola na više nivoa, Psihologija, 51(4)

Takođe je važno napomenuti da rezultati MICS 6 pokazuju da 60,6% dece uzrasta od 36–59 meseci pohađa predškolsko vaspitanje i obrazovanje, među njima samo 10,5% iz najsiromašnijih porodica. Istovremeno, samo 7,4% dece iz iste starosne grupe iz romskih naselja i samo 3,3% dece iz najsiromašnijih grupa stanovništva pohađaju programe predškolskog vaspitanja i obrazovanja³¹.

Rezultati MICS 6 pokazuju da 97,2% dece osnovnoškolskog uzrasta pohađa osnovnu školu (prilagođena neto stopa pohađanja), dok je 0,6% van škole.³²

U 2019. godini, na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava, najveći udeo izdataka za ličnu potrošnju odnosio se na izdatke za hranu i bezalkoholna pića, 34,2%, dok je lična potrošnja u svim domaćinstvima za obrazovanje u 2019. godini iznosila 943 RSD (8 EUR) (1,4%). Lična potrošnja u urbanim sredinama za obrazovanje iznosi 1064 RSD (9 EUR) (1,5%), a u ostalim sredinama 746 RSD (6,3 EUR) (1,2%).

Izvor: Saopštenje. Anкета o potrošnji domaćinstava³³

Glavne prepreke za učenike niskog socio-ekonomskog statusa

Pregled različitih postojećih studija i analiza³⁴, kao i pregled odgovora učesnika koji su dobijeni u fokus grupi i intervjuima, omogućili su grupisanje glavnih prepreka koje se odnose na pristup i redovno pohađanje nastave na različitim nivoima obrazovanja.

Pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju je veoma izazovan za porodice sa najnižim SES-om uglavnom zbog toga što refundiranje troškova koji potiču sa nivoa jedinice lokalne samouprave (JLS) nisu dovoljni za najsiromašnije. Naime, jedinice lokalne samouprave refundiraju do 80% troškova pohađanja predškolskog vaspitanja

31 UNICEF (2020). Istraživanje višestrukih pokazatelja u Srbiji 2019 i Srbija – romska naselja Istraživanje višestrukih pokazatelja 2019: <https://www.unicef.org/serbia/media/16056/file/MICS%206%20Istra%C5%BEivanje%20vi%C5%A1estrukih%20pokazatelja%20za%202019.%20godinu.pdf>

32 Ibid.

33 RZS (2020). Anкета o potrošnji domaćinstava. Saopštenje. Broj 080. Godina LXX, 31/03/2020: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201080.pdf>

34 Npr. Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i UNICEF. (2014). Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju: <http://socijalnouklucivanje.gov.rs/rs/analiza-uticaja-politika-pruzanje-dodatne-podrške-ucenicima-iz-osetljivih-grupa-u-preduniverzitetskom-obrazovanju-2/>

i obrazovanja, dok roditelji treba da pokriju preostali iznos koji je i dalje značajan za porodice niskog SES-a. Takođe, u nekim siromašnim regionima mreža predškolskih ustanova nije u skladu sa potrebama stanovništva, pa mnoga deca ostaju bez mesta u predškolskim ustanovama.

Pristup osnovnom obrazovanju nije obezbeđen za svu decu, jer postoje deca koja su i dalje „nevidljiva“ za sistem, koja se ne upisuju u osnovnu školu. Jedinicama lokalne samouprave nedostaju kapaciteti za rad na terenu u cilju uključivanja dece u sistem obrazovanja. Takođe, tokom razgovora u okviru fokus grupe i intervjua učesnici su naročito istakli da na lokalnom nivou nedostaju finansijska sredstva za aktivnosti podrške učenicima niskog SES-a (npr. za sprovođenje preporuka interresornih komisija vezanih za obezbeđivanje ličnih asistenata, asistivnih tehnologija, finansiranje prevoza). Ne postoji ciljano budžetiranje u skladu sa potrebama stanovništva određene zajednice. Takođe, porodice sa nižim SES-om imaju problema u pristupu informacijama i često nisu upoznate sa svojim pravima, mogućnostima koje imaju ili nisu dovoljno obrazovani kako bi prošli kroz čitav proces. Takođe se navodi da su „*kapaciteti i stručnost zaposlenih u JLS za podršku učenicima niskog SES-a i njihovim porodicama nedovoljni*“. Pored toga, ne postoje stipendije za učenike niskog SES-a u osnovnim školama.

Pristup srednjoj školi je još manje pravedan, jer mnoge pogodnosti koje su dostupne u osnovnom obrazovanju na lokalnom i nacionalnom nivou za učenike nižeg SES-a (npr. prevoz, udžbenici, itd.) nisu dostupne učenicima u srednjim školama³⁵, a usluge karijernog vođenja i savetovanja nisu prilagođene učenicima iz marginalizovanih grupa. Takođe, prepreku predstavlja nedovoljno razvijena mreža učeničkih domova ali i nedostatak finansijskih sredstava za prevoz ako učenici žele da upišu srednju školu u sredini van mesta prebivališta.

Treba napomenuti i pozitivne primere unapređenja pristupa srednjem obrazovanju, kao što su mere afirmativne akcije usmerene na učenike iz osetljivih grupa. Tačnije, prema **Pravilniku o upisu učenika u srednju školu**³⁶ romski učenici mogu da se upišu u srednju

35 Prema izmenama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 189 „U budžetu jedinice lokalne samouprave obezbeđuju se sredstva za prevoz učenika srednjih škola i učenika koji pohađaju nastavu u dualnom obrazovanju koji imaju prebivalište na teritoriji jedinice lokalne samouprave na udaljenosti većoj od četiri kilometra od škole, odnosno od prostorija poslodavca kod kojeg obavljaju učenje kroz rad na teritoriji druge jedinice lokalne samouprave.”

36 Pravilnik o upisu učenika u srednju školu: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-o-upisu-ucenika-u-srednju-skolu.html>

školu pod povoljnijim uslovima kako bi postigli punu ravnopravnost. Preciznije, broj bodova koje romski učenici ostvaruju na osnovu uspeha iz škole i na osnovu završnog ispita, uvećava se za 30% od broja bodova koji im nedostaje do 100 bodova. Za učenike koji žive u porodicama koje su korisnici novčane socijalne pomoći, broj bodova koje su ostvarili na osnovu uspeha iz škole i završnog ispita uvećava se za 35% od broja bodova koji im nedostaje do 100 bodova.

Veliki izazov na svim nivoima obrazovanja predstavlja **redovno pohađanje nastave od strane učenika niskog SES-a**. Mnogi učenici niskog SES-a učestvuju u različitim aktivnostima koje su neophodne za preživljavanje njihove porodice. Ova situacija negativno utiče na njihovo pohađanje nastave – npr. neki od njih imaju posao koji obezbeđuje dodatna finansijska sredstva, brinu o braći i sestrama kada su roditelji angažovani na više poslova, učestvuju u radnim migracijama, itd. Na nivou škola, nastavnici obično nisu dovoljno senzitivisani da prepoznaju sve faktore rizika od napuštanja škole, što otežava identifikaciju učenika koji su pod rizikom od napuštanja škole, a čak i ako su učenici identifikovani, nastavnici ne znaju kako da pravilno reaguju da bi sprečili odustajanje od školovanja. Druga važna prepreka za učestvovanje učenika je nedostatak mehanizama koordinacije za procenu potreba škola i njihovih učenika na lokalnom nivou. Takođe, kada je reč o stručnim školama, postoji godišnji obavezni sistematski zdravstveni pregled koji je nepriuštiv za učenike niskog SES-a. Učestvovanje roditelja u školskom životu je na niskom nivou, a intervjuisani roditelji primećuju da „*škole ne prepoznaju i ne koriste roditelje kao resurs za podršku učenicima.*“

Za učenike niskog SES-a učestvovanje u vannastavnim aktivnostima takođe predstavlja izazov, jer su neke od ovih aktivnosti skupe za njihove porodice, poput izleta, ekskurzija ili poseta kulturnim događajima.

Iako je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisano da budući nastavnici treba tokom studija ili nakon završetka studija da steknu znanja iz psiholoških, pedagoških i metodičkih disciplina (potrebno je najmanje 30 bodova (ESPB), najmanje po 6 za svaku od navedenih disciplina i najmanje 6 za praksu u školi), inicijalno obrazovanje nastavnika još uvek nije u potpunosti adekvatno, budući da se nastavnici obrazuju za stručnjake u disciplinama, a teme povezane sa inkluzivnim pristupom u obrazovanju i rad sa učenicima iz osetljivih grupa prilično su zanemarene.

Učenici niskog socio-ekonomskog statusa (SES) kroz prizmu COVID-19 pandemije

Tokom pandemije COVID-19, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR) organizovalo je učenje na daljinu. Učenje na daljinu sprovedeno je putem emitovanja nastavnog programa na TV kanalu sa nacionalnom frekvencijom, internet platformi za učenje, drugih digitalnih alata (uključujući Viber i društvene mreže) i na alternativne načine, poput slanja štampanih materijala učenicima koji nisu u mogućnosti da pohađaju/prate časove putem interneta i na TV-u.

Nedostatak internet veze, digitalnih alata i odsustvo podrške roditelja bile su glavne prepreke učenicima u procesu učenja na daljinu, kako u osnovnim tako i u srednjim školama.

Prema podacima istraživanja koje je sproveo UNICEF, 17% učenika pripadnika romske nacionalne manjine kojima je potrebna dodatna podrška u obrazovanju nije bilo uključeno u učenje na daljinu, kao i 4% učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i 6% učenika iz drugih osetljivih grupa u osnovnom obrazovanju. U srednjim školama, 9% učenika pripadnika romske nacionalne manjine nije bilo uključeno u učenje na daljinu, kao i 3% učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i 33% učenika iz drugih osetljivih grupa.

Razlozi zbog koji učenici iz osetljivih grupa (npr. učenici niskog SES-a, neromski učenici i učenici kojima je potrebna dodatna podrška) u osnovnim školama nisu učestvovali u online učenju na daljinu su sledeći:

- ▶ Oko 42% učenika nema pristup internetu,
- ▶ Oko 29% učenika nema odgovarajući IKT uređaj,
- ▶ Oko 22% učenika nema podršku roditelja za učenje na daljinu,

dok je 12,1% učenika iz osetljivih grupa (npr. učenici niskog SES-a) bilo uključeno u alternativne načine učenja na daljinu (npr. rad sa štampanim materijalima koji su im dostavljani), a 6% učenika nije učestvovalo u nastavi.

Razlozi zbog kojih učenici iz osetljivih grupa (npr. učenici niskog SES-a, neromski učenici i učenici kojima je potrebna dodatna podrška) u srednjim školama nisu učestvovali u online učenju na daljinu su sledeći:

- ▶ Oko 38% učenika nema pristup internetu,
- ▶ Oko 31% učenika nema odgovarajući IKT uređaj,
- ▶ Oko 24% učenika nema podršku roditelja za učenje na daljinu,

dok je 7,3% učenika iz osetljivih grupa (npr. učenici niskog SES-a) bilo uključeno u alternativne načine učenja, a 33% učenika nije učestvovalo u nastavi.

Izvor: Praćenje načina učešća i procesa učenja učenika iz osetljivih grupa tokom ostvarivanja obrazovno-vaspitnog rada učenjem na daljinu – Prvi izveštaj na osnovu istraživačkih nalaza³⁷

37 Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Institut za psihologiju, UNICEF (2020). Praćenje načina učešća i procesa učenja učenika iz osetljivih grupa tokom ostvarivanja obrazovno-vaspitnog rada učenjem na daljinu – Prvi izveštaj na osnovu istraživačkih nalaza: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/06/4.b-Prvi-izve%20A1taj-osetljive-grupe-u-%20C4%8Denje-na-daljinu.pdf>

3. Opis postojećih mera politike usmerenih na smanjenje nejednakosti

Obrazovni sistem

Sistem obrazovanja u Srbiji regulisan je **Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV)**³⁸ i nizom drugih zakona i podzakonskih akata koji regulišu predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Obavezno obrazovanje u Srbiji traje devet godina (obavezni predškolski pripremni program i 8 godina osnovnog obrazovanja). Srednje obrazovanje trenutno nije obavezno, ali kreatori obrazovnih politika razmatraju promene i uvođenje obaveznog pohađanja srednje škole. Takođe, u cilju dostizanja pravednosti u obrazovanju, ZOSOV (član 5) propisuje da se obrazovno-vaspitni rad u Srbiji ostvaruje na srpskom jeziku i ćiriličkom pismu, a da se za pripadnike nacionalnih manjina obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na jeziku, odnosno govoru nacionalne manjine ili dvojezično. Tako se u Srbiji obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na srpskom, albanskom, bosanskom, bugarskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom, slovačkom i hrvatskom jeziku. Učenici, pripadnici nacionalnih manjina koji stižu obrazovanje na maternjem jeziku, uče srpski jezik kao, obavezni, nematernji jezik. Učenici, pripadnici nacionalnih manjina koji obrazovanje stižu na srpskom ili jeziku nacionalne manjine mogu da pohađaju nastavu izbornog programa Maternji jezik/govor sa elementima nacionalne kulture. Ovaj izborni program postoji za sledeće jezike nacionalnih manjina: bosanski, bunjevački, mađarski, makedonski, nemački, romski, rumunski, rusinski, slovački, slovenački, hrvatski, ukrajinski, vlaški i češki.

Postoji nekoliko politika koje su se pokazale efikasnim na nacionalnom nivou. Jedna od njih je uvođenje **pedagoških asistenata** u

38 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

obrazovni sistem. U početku su to bili romski medijatori, raspoređeni u škole sa visokim procentom romskih učenika, ali oni sada rade i sa ostalim učenicima kojima je potrebna dodatna podrška u obrazovanju. Oni pružaju podršku nastavnicima, vaspitačima u predškolskom vaspitanju i obrazovanju i psiholozima/pedagozima u odlučivanju o odgovarajućim merama podrške učenicima i sprovođenju tih mera. Rad pedagoških asistenata finansira se iz budžeta Republike Srbije i iz budžeta lokalnih samouprava. U školskoj 2019/2020. godini je bilo angažovano ukupno 261 pedagoških asistenata, 221 u osnovnim školama i 40 u predškolskim ustanovama³⁹. Rad pedagoških asistenata doprineo je povećanju obuhvata romske dece u obrazovnom sistemu⁴⁰.

U oblasti **predškolskog vaspitanja i obrazovanja (PVO)**, neke JLS (npr. Grad Beograd) pružaju besplatne programe PVO za decu iz porodica koje su korisnici materijalne pomoći, decu sa smetnjama u razvoju koja nisu imala pravo na dečiji dodatak i koja nisu upisana u razvojnu grupu, decu bez roditeljskog staranja i bez dečijeg dodatka, decu izbeglica i privremeno raseljenih lica sa nezaposlenim roditeljima i decu korisnike sigurne kuće. Takođe, samohrani roditelji imaju pravo na sniženu cenu programa PVO za 50%, dok korisnici usluga čije dete ima određene bolesti imaju pravo na dodatno umanjenje od 10 %.

Pravilnik o učeničkim i studentskim kreditima i stipendijama⁴¹ je izmenjen krajem 2017. godine, a MPNTR dodeljuje 10% od ukupnog broja studentskih kredita i stipendija, kao i 10% mesta u studentskim domovima učenicima i studentima iz osetljivih društvenih grupa (materijalno ugrožene porodice, deca bez roditeljskog

39 MPNTR (2020). Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. Period izveštavanja: od januara 2019. godine do jula 2020. godine: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Izvestaj-o-Realizaciji-Akcionog-Plana-za-Sprovođenje-Strategije-Razvoja-Obrazovanja-u-Srbiji-do-2020.-godine-za-2019.-godinu.pdf>

40 Bibija (2014). Monitoring javnih politika: efekti Dekade Roma na položaj Romkinja u Republici Srbiji: http://www.bibija.org.rs/images/publikacije/Prelom_BOS.pdf i Savet za sprovođenje Akcionog plana za Poglavlje 23 (2017). Izveštaj 1/2017 o sprovođenju Akcionog plana za Poglavlje 23: <https://www.mpravde.gov.rs/files/Report%20no%20%201-2017%20on%20implementation%20of%20Action%20plan%20for%20Chapter%2023%201.pdf>

41 Pravilnik o učeničkim i studentskim kreditima i stipendijama: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/36/2/reg>

staranja, porodice sa samohranim roditeljima, pripadnici romske nacionalne manjine, učenici, studenti sa invaliditetom, učenici, studenti sa hroničnim bolestima, učenici, studenti čiji su roditelji nestali ili su kidnapovani na teritoriji Kosova i Metohije i na teritoriji republika bivše SFRJ, izbeglice i raseljena lica, povratnici po sporazumu o readmisiji i deportovani učenici i studenti, itd.). Takođe postoje blaži kriterijumi za stipendiranje učenika srednjih škola koji pripadaju određenim grupama (npr. romski učenici) gde odličan akademski uspeh nije glavni kriterijum, tj. važno je da se radi o učenicima niskog SES-a. Primetno je da se devojkama kontinuirano dodeljuje veći broj stipendija (uvek preko 60%). Imajući u vidu da je učešće romskih devojčica u srednjem obrazovanju znatno manje nego učešće romskih dečaka, dodeljivanje više stipendija učenicama podržava njihovo uključivanje u srednje obrazovanje i smanjuje postojeći rodni jaz⁴².

Nabavka udžbenika koji se finansiraju iz republičkog budžeta se nastavlja, tako da su u školskoj 2018/2019. godini nabavljeni besplatni udžbenici za oko 16% učenika osnovnih škola u Srbiji (oko 830.000 udžbenika). Pravo na besplatne udžbenike imaju učenici iz porodica sa niskim SES-om (korisnici novčane socijalne pomoći); učenici sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (uključujući one kojima su potrebni prilagođeni udžbenici, npr. sadržaj štampan uvećano, na Brajevom pismu, u elektronskom formatu, itd.); učenici osnovnih škola koji su treće ili svako naredno dete u porodici.

Nastavnici zaposleni puno radno vreme rade 40 sati nedeljno, a pored ostalih aktivnosti njihov rad uključuje i **dopunsku nastavu** koja je organizovana po predmetima i po razredima. Za učenike sa poteškoćama u učenju ili nadarene učenike, nastavnici treba da naprave individualni obrazovni plan (IOP): IOP1 (prilagođeni program nastave i učenja koji sadrži prilagođavanje prostora i uslova u kojima se uči, prilagođavanje metoda rada, udžbenika i nastavnih sredstava, rasporeda, itd.), IOP2 (izmenjeni program nastave i učenja koji uključuje isto što i prilagođeni IOP1 uz modifikovanje ishoda učenja za jedan

42 MPNTR (2019). Godišnji izveštaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine za 2018. godinu: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/08/izvestaj.pdf>

ili više predmeta) i IOP3 za nadarene učenike (obogaćeni i prošireni program nastave i učenja)⁴³.

Kada je reč o merama na lokalnom i školskom nivou, glavni izazov je kako odrediti prioritetne aktivnosti sa ograničenim finansijskim resursima, s obzirom da su aktivnosti vezane za obrazovanje i resursi namenjeni njihovom sprovođenju obično nisko pozicionirane na lokalnim agendama. Posebno je izazovno obezbediti sredstva za obrazovne aktivnosti na nivou srednjeg obrazovanja, jer srednje obrazovanje tek treba da postane obavezno. Takođe, međuresorna saradnja između obrazovanja i sistema socijalne zaštite u sprovođenju politika i akcija za siromašne je veoma slaba – centri za socijalni rad često nemaju dovoljan broj zaposlenih, strukture nadležne za mere za pomoć siromašnima su fragmentirane, odgovornosti nisu jasne, itd. Ovo umanjuje moguće pozitivne efekte mera i sprečava informisano planiranje lokalnih budžeta i budžeta institucija, a takođe utiče na efikasnu identifikaciju i targetiranje korisnika.⁴⁴ U slučajevima kada se na lokalnom nivou pruža pomoć, ona uglavnom uključuje obroke (užine), odeću i obuću (čak su i učesnici u fokus grupi i intervjuima naglasili da se to obično radi u saradnji sa Crvenim krstom i kao način dodatne podrške u okviru inicijativa na nivou škola), prevoz, udžbenike i školski pribor, stipendije i subencionisani smeštaj u učeničkim domovima za učenike srednje škole sa niskim SES-om.

Što se tiče praćenja i vrednovanja u oblasti inkluzivnog obrazovanja, pre nekoliko godina razvijen je sveobuhvatni okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja⁴⁵, ali nije zvanično integrisan u nacionalni sistem praćenja. Takođe, osim završnog ispita na kraju osnovne škole nedostaju drugi načini procene učeničkih postignuća na nacionalnom nivou, dok **jedinstveni informacioni sistem u prosveti (JISP)** tek treba da bude u potpunosti razvijen. U praksi to znači da

- 43 Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-blizim-uputstvima-utvrđivanje-prava-individualni-obrazovni-plan.html>
- 44 SIPRU i UNICEF (2014). Analiza uticaja politika: Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/05/Prilog-4-Pruzanje-dodatne-podske-ucenicima-iz-osetljivih-grupa-u-preduniverzitetskom-obrazovanju.pdf>
- 45 SIPRU i UNICEF (2014). Okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/10/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji.pdf>

obrazovnom sistemu u Srbiji nedostaju podaci koji bi se koristili za reforme obrazovanja zasnovane na dokazima i za stvaranje mera koje će dovesti do unapređenja inkluzivnog obrazovanja. Učesnici fokus grupe i intervjuja potvrdili su ovo kao problem, jer su izjavili da „*uspostavljanje JISP-a treba brzo završiti, jer bez tog sistema nema ni politike zasnovane na dokazima, kao ni praćenja*“ i da „*bez mehanizama za praćenje efekata mera podrške, sistem nije u stanju da pruži adekvatnu i ciljanu podršku onima kojima je ta podrška potrebna*“.

Zdravstveni sistem

Zdravstvene usluge u Srbiji su dostupne celokupnom stanovništvu i regulisane su Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, Zakonom o zdravstvenom osiguranju i Zakonom o javnom zdravlju. Propisi u oblasti zdravstvene zaštite prepoznaju decu, učenike, nezaposlene mlade koji se nalaze u obrazovnom sistemu do 26 godina starosti kao osetljivu populaciju koja treba da ima kompletnu zdravstvenu zaštitu i ima pravo na besplatne zdravstvene usluge.

Takođe, besplatne zdravstvene usluge dostupne su i korisnicima porodične invalidnine; nezaposlenim licima čiji su mesečni prihodi ispod primanja utvrđenih Zakonom o zdravstvenom osiguranju⁴⁶; žrtvama porodičnog nasilja; žrtvama trgovine ljudima; žrtvama terorizma; veteranima. Činjenica da Srbija održava široku mrežu zdravstvenih ustanova i pristup zdravstvenoj zaštiti iz perioda stare Jugoslavije pozitivno utiče na pravednost u društvu uprkos sve većim ekonomskim nejednakostima.

Unapređivanje zdravlja Roma i Romkinja i bolji pristup zdravstvenoj zaštiti za njih navedeni su kao jedan od ciljeva Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine.

Neke mere na polju obrazovanja zahtevaju blisku saradnju sa zdravstvenim službama na lokalnom nivou.

46 Zakon o zdravstvenom osiguranju: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenom_osiguranju.html

Na osnovu **Pravilnika o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom**⁴⁷, lokalne samouprave uspostavljaju i obezbeđuju uslove za rad interresornih komisija. Stalni članovi interresornih komisija su predstavnici tri sistema: **zdravstva** – pedijatar, **obrazovanja** – školski psiholog i **socijalne zaštite** – stručni saradnik na poslovima socijalnog rada. Glavna uloga ovih komisija je da proceni potrebe deteta za dodatnom podrškom. Razlozi za dodatnu podršku mogu biti socijalna depriviranost, poteškoće u učenju i/ili razvoju, itd. Članovi interresornih komisija definišu rok za izveštavanje o primeni predloženih mera podrške od strane nadležnih institucija i službi.

Zdravstvena komisija je telo sa važnom ulogom za upis u srednje stručno obrazovanje, jer daje mišljenje da li učenici ispunjavaju uslove potrebne za dato zanimanje. Komisiju čine pedijatar i specijalista medicine rada. Njihovo mišljenje podnosi se okružnoj upisnoj komisiji, zajedno sa kompletnom dokumentacijom kandidata. Na osnovu mišljenja zdravstvene komisije, okružna upisna komisija izdaje uputstvo za upis kandidata u odgovarajući obrazovni profil SSO. Međutim, neki profili SSO zahtevaju godišnje zdravstvene/sanitarne preglede (npr. profili SSO u oblasti prerade hrane, itd.) koje učenici sami plaćaju.

Prema Pravilniku o medicinsko-tehničkim pomagalima⁴⁸ deca u obrazovnom sistemu imaju pravo na besplatna medicinsko-tehnička pomagala (naočare, slušni aparat, itd.).

Takođe postoji obavezan zdravstveni sistematski pregled za učenike na svim nivoima obrazovanja svake dve godine.

Neki učesnici fokus grupe i intervjua smatraju da bi domovi zdravlja trebali da budu „*prva ključna institucija u kojoj bi roditelji niskog SES-a mogli da dobiju informacije o ranom razvoju deteta i dostupnim merama podrške*“. Domovi zdravlja takođe mogu biti ključna institucija za rano identifikovanje sve dece kojima je potrebna podrška. Neki učesnici smatraju da bi bilo dobro povezati zdravstveni i obrazovni sistem na lokalnom nivou.

47 Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-dodatnoj-obrazovnoj-zdravstvenoj-socijalnoj-podrsi.html>

48 Pravilnik o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja: https://www.rfzo.rs/download/pravilnici/pomagalima/Preciscen_tekst-pravilnik_pomagalima-24032017.pdf

Sistem socijalne zaštite

Državne politike za pomoć siromašnima (koje treba da budu obezbeđene sa lokalnog ili nacionalnog nivoa) uređuju se sledećim zakonima: **Zakonom o socijalnoj zaštiti**⁴⁹, **Zakonom o Crvenom krstu**⁵⁰ i **Zakonom o finansijskoj podršci porodici sa decom**⁵¹. Ovaj poslednji zakon je najviše povezan sa obrazovanjem, jer uređuje na nacionalnom nivou mere podrške koje su u vezi sa naknadom za pohađanje predškolskih programa za decu bez roditeljskog staranja, naknadom za pohađanje predškolskih programa za decu sa smetnjama u razvoju, subvencijama JLS za predškolsko obrazovanje dece iz osetljivih grupa i porodica niskog SES-a, porodijskim, roditeljskim i dečijim dodatkom, kao i uslugama centara za socijalni rad (CSR).

Najvažnija mera na nacionalnom nivou protiv siromaštva, regulisana **Zakonom o socijalnoj zaštiti**, je **novčana socijalna pomoć**. Novčana socijalna pomoć namenjena je domaćinstvima koja nemaju primanja ili imaju niska primanja, kako bi obezbedili sredstva za minimalni životni standard.

Dečiji dodatak nije zamišljen samo kao materijalna podrška osnovnim dečijim potrebama, već kao podrška obrazovanju dece i dostupan je samo za finansijski ugroženu decu i porodice (sa prihodima ispod nacionalnog praga). Jedan od kriterijuma za dobijanje ovog dodatka je redovno pohađanje škole za decu/mlade uzrasta do 19 godina (deca sa smetnjama u razvoju do 26 godina)⁵². Pravo na dečiji dodatak traje godinu dana, a novac se isplaćuje svakog meseca. Osnovni mesečni iznos za dečiji dodatak u julu 2020. godine bio je oko 3.000 dinara (25 evra).

Usluge socijalne zaštite u nadležnosti lokalnih samouprava za decu su dnevni boravak, pomoć u kući, lični pratilac deteta (za decu sa

49 Zakon o socijalnoj zaštiti: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

50 Zakon o Crvenom krstu: <https://civilnodrustvo.gov.rs/upload/documents/zakoni/Zakon-o-Crvenom-krstu-Srbije.pdf>

51 Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-finansijskoj-podrsци-porodici-sa-decom.html>

52 Ostali kriterijumi podobnosti su – državljanstvo Srbije ili prebivalište; roditelj ne poseduje dodatne nekretnine u zemlji i inostranstvu, osim one u kojoj porodica živi; prima se za najviše četvoro dece; ako ukupni mesečni prihodi porodice u prethodna tri meseca ne prelaze 79 EUR po članu porodice.

smetnjama u razvoju i invaliditetom), svratište (za decu ulice, tj. decu koja žive i rade na ulici), smeštaj u prihvatilištu⁵³.

Osobe ili porodice koje su u teškoj materijalnoj situaciji imaju pravo na **jednokratnu pomoć**. Centri za socijalni rad zaduženi su za odlučivanje o dodeli jednokratne novčane pomoći, dok nenovčana podrška (hrana, lekovi, grejanje, obuća, odeća, itd.) zavisi od odluka JLS. Praktična primena svih gore pomenutih aktivnosti/mera najviše zavisi od saradnje predstavnika CSR i JLS.

Crveni krst pruža humanitarnu i socijalnu pomoć najugroženijim grupama stanovništva i sprovodi preventivne akcije, akcije solidarnosti i obuku pojedinaca za civilnu zaštitu i mnoge druge humanitarne aktivnosti.

53 SIPRU (2020). Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u u nadležnosti JLS u RS: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/09/Mapiranje_usluga_socijalne_zastite_i_materijalne_podrske_u_nadleznosti_JLS_u_RS.pdf

4. Promene koje su uticale na pravednost u obrazovanju poslednjih godina

Pregled glavnih reformskih inicijativa kojima se unapređuje pravednost

Srbija je u poslednjih 10 godina sprovela opsežne reforme u obrazovnom sistemu sa namerom da unapredi pravednost, kvalitet i efikasnost obrazovanja.

Naime, **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV)** iz 2009. godine pružio je pravni okvir za inkluzivno obrazovanje uvođenjem jednostavnijih procedura upisa u škole, afirmativnim akcijama za pojedince iz osetljivih grupa i definisao dodatnu podršku za sve učenike kojima je podrška potrebna. U kontekstu zakona, inkluzija se posmatra kao proces odgovaranja na različite potrebe sve dece, mladih i odraslih kroz povećano učešće u učenju, smanjivanju i ukklanjanju isključenosti unutar i iz obrazovanja⁵⁴.

Kvalitet nastave u situacijama u kojima nastavu pohađaju heterogene grupe učenika je unapređen obukom više od 30.000 nastavnog osoblja u dve faze programa obuke. Prva faza programa obuke u periodu od 2009–2013. godine imala je za cilj povećanje znanja pojedinaca i obrazovnih institucija o inkluziji, kao i sticanje i razvijanje profesionalnih veština za rad diversifikovanom okruženju koje uključuje decu sa smetnjama u razvoju. Druga faza, od 2013–2019. godine, fokusirala se na diferencijaciju, upravljanje odeljenjem; nove u strategijama podučavanja i podršku učenicima. Zakonska

54 Izvor: <https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/filt=all/id=449>

obaveza škola je da formiraju tim za inkluzivno obrazovanje (nastavnici, psiholozi i pedagozi), a uvode se, prethodno spomenuti, individualni obrazovni planovi kao instrument za individualizaciju i lakše pružanje podrške⁵⁵.

Takođe, kao što je već pomenuto, **pedagoški asistenti (PA)** su uvedeni u sve škole kojima je potrebna takva vrsta podrške, a PA su uglavnom zaduženi za obezbeđivanje učešća romskih učenika u obrazovnom procesu i uspostavljanje saradnje između školskog osoblja i romskih roditelja.

Afirmativne akcije za upis romskih učenika u srednje škole zakonski su potpuno regulisane od 2017. godine, a njihova primena je donela dobre rezultate – broj romskih učenika na nivou srednjeg obrazovanja se povećava svake godine.

ZOSOV je izmenjen 2013. godine i od tada su škole obavezne da u svoje planove razvoja uvrste akcije vezane za planove za prevenciju napuštanja škole i intervencije. Postoji razvijen Sistem za ranu identifikaciju i reagovanje (EWIS) za učenike pod rizikom od napuštanja škole, zajedno sa različitim resursima koji su na raspolaganju školama (vodiči itd.), kao i obuka akreditovana od strane MPNTR koja predstavlja dragocen, besplatan izvor za sve škole u borbi protiv osipanja učenika.

Praćenje kvaliteta inkluzivnog obrazovanja čini sastavni deo sveukupne politike osiguranja kvaliteta obrazovnih institucija, te su stoga praćenje i vrednovanje procesa nastave i učenja, kao i podrška učenicima deo redovnog spoljnog vrednovanja koje sprovode prosvetni savetnici iz školskih uprava i predstavnici Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.

Takođe su realizovani brojni **donatorski projekti** posvećeni inkluzivnom obrazovanju, smanjenju siromaštva i povećanju pravednosti u obrazovanju, uključujući sledeće projekte⁵⁶:

-
- 55 UNECE (2014). Ciljevi održivog razvoja 4. Kvalitetno inkluzivno obrazovanje u Srbiji. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/RCM_Website/SDG_4-1_Serbia.pdf
 - 56 SIPRU i UNICEF (2014). Analiza uticaja politika: Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/05/Prilog-4-Pruzanje-dodatne-podrške-ucenicima-iz-osetljivih-grupa-u-preduniverzitetskom-obrazovanju.pdf>

Projekat „**Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou (DILS)**“ koji je finansirala Svetska banka i koji je realizovan u periodu od 2009. do 2013. godine. Projekat su sprovodila tri sektora: ministarstvo nadležno za obrazovanje, ministarstvo nadležno za zdravstvo i ministarstvo nadležno za socijalnu politiku i rad. Glavni cilj bio je povećanje kapaciteta institucionalnih aktera kako bi se poboljšao pristup i efikasnost, pravednost i kvalitet pružanja usluga na lokalnom nivou. Jedna komponenta bila je posvećena inkluziji Roma i unapređenju podrške za njih u sva tri sektora. Što se tiče obrazovanja, glavne aktivnosti su bile usmerene na povećanje obuhvata osetljivih grupa i Roma u sistemu obrazovanja kroz dodeljivanje bespovratnih sredstava (grantova) školama, organizovanje obuka za škole, nastavnike, interesorne komisije, stručne saradnike i unapređivanje socijalne inkluzije Roma kroz opštinske grantove.

Projekat „**Unapređivanje predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Srbiji (IMPRES projekat)**“ je finansirala EU kroz sredstva IPA 2009, a realizovan je u periodu od 2011. do 2014. godine. Glavne aktivnosti su uključivale razvoj paketa mera za JLS u cilju sistematične organizacije mreže predškolskih ustanova, optimizacije kapaciteta predškolskih ustanova i povećanja pristupa osetljivim grupama i unapređivanje kvaliteta programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

„**Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije**“ je projekat koji je finansirao UNICEF, a koji je realizovan od 2014. do 2016. godine. Cilj projekta je bio da doprinese smanjenju osipanja dece i adolescenata kroz uspostavljanje i sprovođenje mehanizama za ranu identifikaciju dece u riziku od napuštanja škole, reagovanje, kao i kroz sprovođenje efikasnih mera prevencije i intervencije na nivou škole.

Projekat „**Uspostavljanje osnova integrativnog pristupa za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije**“, koji je finansirao UNICEF u Srbiji, sproveden je tokom 2017. i 2018. godine. Projekat je doprineo integrativnom pristupu i unapređenju saradnje između dva sektora – obrazovanja i socijalne zaštite i jačanju njihovih kapaciteta za sprečavanje osipanja iz obrazovnog sistema u osnovnim i srednjim školama. U okviru ovog projekta je izrađen plan integracije mera ova dva sektora za učenike koju su u riziku od osipanja.

Tekući projekat „Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje“ (2017–2021) se finansira iz sredstava zajma Međunarodne banke za obnovu i razvoj (u ukupnom iznosu od 47 miliona evra). Opšti cilj projekta je unapređivanje dostupnosti, kvaliteta i pravednosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja za svako dete, a naročito za decu iz društveno osetljivih grupa. Između ostalog je planirano da se obezbedi oko 17.000 novih mesta za decu uzrasta od 3 do 5,5 godina u novim, renoviranim ili prenamenjenim objektima predškolskih ustanova u najmanje 30 gradova i opština u Republici Srbiji.

Imajući u vidu sve navedeno, bilo je neophodno istražiti kako civilni sektor i predstavnici istraživačkih i akademskih institucija vide kreiranje politika, da li su učestvovali ili imali priliku da daju povratne informacije o nacrtima zakona, strategijama, podzakonskim aktima, kao i da se čuje njihovo mišljenje o učešću različitih zainteresovanih strana u ovom procesu. Sledeće izjave najbolje opisuju generalno mišljenje ispitanika: *„Kreiranje obrazovnih politika donekle je participativno jer postoji mogućnost da se daju komentari na tekst i neki predlozi. Ali pitanje je ko učestvuje i ko zastupa osobe niskog SES-a?“* i *„Pravni okvir nije razvijen u skladu sa dokazima, pa se često dešava da mere ne funkcionišu u praksi, a zatim vlast mora da ih menja. Ovakav pristup oduzima previše vremena i nije efikasan.“*

5. Glavni zaključci i preporuke

Nakon godina sprovođenja reformi i donatorske podrške, uticaj SES-a na pravednost i školska postignuća i dalje je vidljiv u Srbiji. Iako je pravni okvir dobro uspostavljen i dalje postoje prepreke u primeni. U narednim pasusima sistematizovani su ključni nalazi i definisane su preporuke kao i pokazatelji uspešnosti koji se mogu koristiti u proceni prevazilaženja ovih izazova.

Ključni nalaz 1: Uticaj siromaštva i nizak SES učenika prepoznati su u zakonskoj regulativi u sektoru obrazovanja kao faktori koji utiču na mnoge aspekte školovanja učenika, međutim, podrška koja se pruža ovim učenicima (posebno na lokalnom nivou) još uvek nije jasno definisana. Takođe postoji preklapanje nadležnosti između sistema obrazovanja i socijalne zaštite. Neka važna pitanja poput obezbeđivanja odeće, hrane, školskog pribora, itd. prepuštena su školama ili lokalnim zajednicama koje često nemaju dovoljno sredstava. Sistemom socijalne zaštite obezbeđuje se materijalna i finansijska podrška, ali osim dečijeg dodatka koji je uslovljen pohađanjem škole, podrška nije povezana sa obrazovnim potrebama. Takođe, mere podrške koje preporučuju interresorne komisije često se ne mogu primeniti zbog nedostatka sredstava na lokalnom nivou. Crveni krst i druge organizacije sa projektnim aktivnostima popunjavaju sistemске nedostatke, ali ovo nije dovoljno niti dostupno svima.

Preporuka: Zakonsku regulativu treba dodatno unaprediti u delovima koji regulišu odgovornost između sistema obrazovanja i socijalne zaštite, kao i odgovornosti centralnog i lokalnog nivoa. Takođe, trebalo bi na godišnjem nivou prikupljati podatke o SES-u učenika, kao i koherentno planiranje između lokalnog i nacionalnog nivoa kako obezbediti finansijsku i materijalnu podršku učenicima. Potrebno je razviti lokalne akcione planove koji su posebno usmereni na

obrazovne i materijalne potrebe učenika niskog SES-a, sa jasno definisanim ulogama i odgovornostima lokalnih institucija i organizacija. Lokalni akcioni planovi za finansijsku i nefinansijsku podršku ovim učenicima trebalo bi da budu razvijeni u bliskoj saradnji sa školama, lokalnim samoupravama, centrima za socijalni rad, interresornim komisijama i lokalnim nevladinim organizacijama.

Pokazatelji uspeha: Lokalni prilagođeni akcioni planovi za podršku učenicima niskog SES-a i obezbeđivanje finansijskih sredstava za sprovođenje aktivnosti planiranih akcionim planom.

Ključni nalaz 2: Inkluzivno obrazovanje podstaklo je škole i nastavnike da koriste različite metode za zadovoljenje potreba učenika, ali opšti kontekst se nije promenio. Sistem finansiranja obrazovanja je i dalje neosetljiv na razlike između i unutar škola, a stručni saradnici nisu prisutni u svakoj školi sa punim radnim vremenom da bi pružili podršku nastavnicima i učenicima.

Preporuka: Postoji potreba za sistemskom i dugoročnom podrškom školama kako bi se stvorio kontekst pravednosti za sve učenike, tako da bi kreatori politike trebalo da osiguraju kontinuitet u strateškom planiranju. Takođe, takva podrška treba da uključuje posebnu podršku stručnim saradnicima koji rade u školama koje imaju više od prosečnog broja učenika iz porodica sa niskim SES-om i razvoj horizontalne povezanosti i međusobne razmene iskustva između škola.

Pokazatelji uspeha: Javno predstavljena i široko prihvaćena dugoročna strategija za podršku pravednosti u obrazovanju nezavisna od političkih promena. Finansijska i nefinansijska podrška školama u skladu sa njihovim potrebama i brojem učenika niskog SES-a.

Ključni nalaz 3: Porodice niskog SES-a često nisu upoznate sa merama na polju socijalne zaštite, naročito sa dečijim dodatkom, naknadama za pohađanje predškolskog vaspitanja i obrazovanja, novčanom socijalnom pomoći, obrazovnom i neobrazovnom podrškom i nisu upoznate sa svojim pravima i mogućnostima za pomoć.

Preporuka: Razvoj strategije komunikacije i akcionog plana na lokalnom nivou sa glavnim ciljem da se porodice niskog SES-a informišu o njihovim pravima, procedurama i načinu ostvarivanja njihovih prava. Ove informacije treba da budu razumljive i pristupačne ciljnim grupama. Drugi cilj ove strategije trebalo bi da bude poboljšanje saradnje i komunikacije između sistema obrazovanja, zdravstva i so-

cijalne zaštite na nacionalnom i lokalnom nivou, što su glavne tačke za širenje informacija.

Pokazatelji uspeha: Razvijena je Strategija komunikacije za poboljšanje komunikacije sa porodicama niskog SES-a, a lokalne institucije, organizacije u sektoru obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite pružaju razumljive i pristupačne informacije za ciljnu grupu.

Ključni nalaz 4: Nizak SES ozbiljno utiče na postignuća i učešće učenika u obrazovanju. SES ima kumulativan efekat na obrazovanje, pa ovi učenici radije biraju profile SSO nego gimnaziju ili se upisuju u profile SSO koji su neatraktivni, bez perspektive na tržištu rada, ali su njima pristupačni. Svi ovi primeri sprečavaju učenike da prekinu krug siromaštva.

Preporuka: Podrška učenicima niskog SES-a tokom obrazovanja u unapređivanju njihovih veština učenja, samoefikasnosti, samopouzdanja, motivacije i pružanje podrške kako bi izabrali najbolju srednju školu u skladu sa svojim željama i talentima.

Pokazatelji uspeha: Statistički podaci, međunarodna i nacionalna istraživanja pokazuju smanjenje uticaja SES-a na upis učenika u srednje škole.

Ključni nalaz 5: Odsustvo funkcionalnog jedinstvenog informacionog sistema prosvete (JISP) sa validnim statističkim podacima povezanim sa drugim informacionim sistemima (sistem socijalne zaštite, zapošljavanje, itd.).

Preporuka: Uspostavljanje JISP-a što je pre moguće i njegovo povezivanje sa ostalim informacionim sistemima i unapređivanje kapaciteta MPNTR, škola, školskih uprava za korišćenje JISP-a, prikupljanje podataka o SES-u i pokazatelja koji procenjuju podršku pruženu učenicima niskog SES-a. Takođe je potrebno obezbediti da segregisani podaci budu javno dostupni.

Pokazatelji uspeha: Uspostavljen i funkcionalan JISP koji sadrži podatke o SES-u učenika.

Ključni nalaz 6: Postoji prostor za efikasnije korišćenje podataka prikupljenih tokom spoljašnjeg vrednovanja i samovrednovanja škola tako da se oni koriste za stvarno unapređivanje rada škola umesto u formalne svrhe. Neki podaci pokazuju jaz između rezultata spoljašnjeg vrednovanja i rezultata samovrednovanja škola, što

ukazuje na to da škole nisu objektivne u sprovođenju postupka samovrednovanja.

Preporuka: Školsko osoblje treba da poseduje kompetencije za samovrednovanje svog rada, za sprovođenje akcionih istraživanja i drugih metoda koje će pružiti podatke koji bi se mogli koristiti za unapređivanje njihovog rada i podršku učenicima. Takođe, podatke prikupljene tokom spoljašnjeg vrednovanja i samovrednovanja trebalo bi efikasnije koristiti kao smernice za unapređivanje rada škola.

Pokazatelji uspeha: Školsko osoblje koristi istraživanje, akciono istraživanje i druge metode za unapređivanje svog rada i podršku učenicima i roditeljima niskog SES-a. Preporuke dobijene nakon spoljašnjeg vrednovanja ogledaju se u školskim planskim dokumentima i aktivnostima koje škola sprovodi.

Ključni nalaz 7: Nisko vrednovanje obrazovanja u porodicama niskog SES-a.

Preporuka: Osnaživanje učešća roditelja u školskom životu i njihovo uključivanje u procese odlučivanja na nivou škole. Osnaživanje roditeljskih saveta kroz obuke kako bi imali aktivniju ulogu u školi, kao i u cilju većeg uključivanja roditelja učenika niskog SES-a. Podrška roditeljima sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem da ga steknu.

Pokazatelji uspeha: Roditelji niskog SES-a su aktivni učesnici u roditeljskim telima u školi. Povećan broj roditelja niskog SES-a koji su završili najmanje osnovnu školu.

Ključni nalaz 8: Inicijalno obrazovanje nastavnika ne pruža budućim nastavnicima kompetencije za rad sa različitim grupama učenika, uključujući rad sa učenicima iz osetljivih grupa.

Preporuka: Inicijalno obrazovanje nastavnika trebalo bi unaprediti tako da uključuje revidirani program inicijalnog obrazovanja nastavnika (više sadržaja koji se odnose na inkluzivno obrazovanje) sa više sati prakse u školama sa odgovarajućim sistemom mentorstva, kao i sa više metodičkih, didaktičkih, pedagoških i psiholoških predmeta.

Pokazatelji uspeha: Revidirani programi inicijalnog obrazovanja nastavnika. Obezbeđivanje programa mentorstva za nastavnike koji se po prvi put zapošljavaju u školama.

Ključni nalaz 9: Uticaj pandemije COVID-19 na pravednost u obrazovanju i nedostatak digitalnih alata i digitalnih kompetencija učenika za učenje na daljinu.

Preporuka: Učenje na daljinu je veliki izazov za učenike niskog SES-a ako nemaju adekvatan IKT uređaj i tehničku infrastrukturu, pa bi u saradnji sa JLS škole trebalo da obezbede prostor sa dobrom internet vezom i IKT uređajima za učenike koji nemaju adekvatne IKT uređaje i prostor za učenje. Takođe, škole treba da poboljšaju podršku vršnjaka u učenju na daljinu i uključivanje pedagoških asistenata.

Pokazatelji uspeha: Učenici niskog SES-a imaju IKT uređaje i stabilnu internet vezu za učenje na daljinu. Takođe, imaju podršku svojih vršnjaka i pedagoških asistenata ili nastavnika u učenju.

Ključni nalaz 10: Održivost rezultata razvojnih projekata u obrazovanju.

Preporuka: Razvoj projektnih aktivnosti koje su prilagođene dugoročnoj strategiji obrazovanja i uključivanje donosioca odluka u upravne odbore projekata.

Pokazatelji uspeha: Rezultati projekta povezani sa strateškim ciljevima primenjeni su u sistemu.

 <https://www.arisenetwork.eu>

 <https://www.facebook.com/ARISEproject/>

 <https://twitter.com/NetworkArise>

Centar za obrazovne politike
Centre for Education Policy

STEP BY STEP

